

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА
ІНСТИТУТ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
ІНСТИТУТ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ**

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ,
ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ**

**СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА
ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ
В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ:
МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ, ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ**

Збірник наукових праць

Випуск шістдесят дев'ятий

**Київ - Вінниця
2023**

Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2023. Вип. 69. 185 с.

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України **категорії «Б»** в галузі педагогічних наук, **за спеціальностями 011, 014, 015** (Наказ МОН України №886 від 02.07.2020 р.); **012, 013** (Наказ МОН України №1290 від 30.11.2021 р.)

Збірник наукових праць включено до наукометричних баз: Index Copernicus, Google Scholar, Національна бібліотека ім. Вернадського, Academic Resource Index, Scientific Social Community

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Лазаренко Наталя Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Гуревич Роман Семенович – доктор педагогічних наук, дійсний член НАПН України, академік, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Шевченко Людмила Станіславівна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бойчук Віталій Миколайович – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Бровчак Людмила Сидорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Візнюк Інесса Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Височан Лєся Михайлівна – доктор педагогічних наук, доцент, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, Україна.

Горбатюк Роман Михайлович – доктор педагогічних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна.

Гуревич Ірина – PhD, професор, Технічний університет м. Дармштадт, Інститут трансформації знань, м. Дармштадт, ФРН.

Демченко Ірина Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна.

Дмитренко Наталя Євгенівна – доктор педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Жовнич Оксана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Клочко Оксана Віталівна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький національний технічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Ковтонюк Мар'яна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Коломієць Алла Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Мацей Танась – доктор хабілітований, професор, Академія спеціальної педагогіки ім. Марії Гжегожевської, м. Варшава, Республіка Польща.

Пахальчук Наталя Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Петрук Віра Андріївна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, Україна.

Старовойт Лєся Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Фамула-Юрчак Аніта – доктор філософії PhD, Педагогічний Інститут, Зеленогурський Університет, м. Зелена Гура, Республіка Польща.

Фришок Валентина Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Чичук Антоніна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, м. Берегово, Україна.

АСОЦІЙОВАНІ РЕДАКТОРИ

Акімова Ольга Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Биков Валерій Юхимович – доктор технічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, Інститут цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, Україна.

Біда Олена Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, м. Берегово, Україна.

Білоус Павло Данилович – доктор педагогічних наук, професор, Академія імені Яна Кохановського в Кельцах, Республіка Польща.

Гомонюк Олена Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна.

Замкова Наталя Леонідівна – доктор філософських наук, професор, Вінницький торговельно-економічний інститут державного торговельно-економічного університету, м. Вінниця, Україна.

Кадемія Майя Юхимівна – кандидат педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Клочко Віталій Іванович – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, Україна.

Козар Михайло Миколайович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна.

Кучай Тетяна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна.

Литвин Андрій Вікторович – доктор педагогічних наук, професор, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна.

Лук'янова Лариса Борисівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України, м. Київ, Україна.

Ляска Євгенія Івона – доктор педагогічних наук (габілітований), професор звичайний, Академія Ігнатіана в Кракові (заміський відділ у Катовіце), м. Краків, Республіка Польща.

Матяш Ольга Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Мозгалова Наталя Георгіївна – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Ничкало Нелія Григорівна – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України, м. Київ, Україна.

Осадчий Вячеслав Володимирович – доктор педагогічних наук, професор, Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.

Паламарчук Ольга Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Сиздикова Г ульнар Кузнієвна – кандидат філологічних наук, доцент, Міжнародний університет Астана, м. Нур-Султан, Республіка Казахстан.

Шахов Володимир Іванович – доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Янковська Дорота – доктор гуманітарних наук, Академія спеціальної педагогіки ім. Марії Гжегожевської, м. Варшава, Республіка Польща.

ВИКОНАВЧІ РЕДАКТОРИ

Уманець Володимир Олександрович – веб-редактор, кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Льольчак Світлана Юрївна – редактор верстки, кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Рекомендовано до друку Вченою радою

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №2 від 20 вересня 2023 р.)

У збірнику наукових праць знаєні дослідники, педагоги-практики середніх загальноосвітніх шкіл, закладів професійно-технічної освіти, працівники коледжів і закладів вищої освіти висвітлюють теоретичні й прикладні аспекти впровадження сучасних інформаційних технологій та інноваційних методик навчання у підготовку кваліфікованих робітників, молодших спеціалістів, бакалаврів і магістрів. Для науковців і педагогів-практиків загальноосвітніх шкіл, коледжів, закладів професійно-технічної та вищої освіти, працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти. Статті збірника подано в авторській редакції.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCE OF UKRAINE

**IVAN ZIAZUN INSTITUTE OF PEDAGOGICAL AND
ADULT EDUCATION**
INSTITUTE OF VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING
INSTITUTE FOR DIGITALISATION OF EDUCATION

**VINNYTSIA STATE MYKHAILO KOTSIUBYNSKYI
PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC INSTITUTE OF PEDAGOGY,
PSYCHOLOGY, PREPARATION OF HIGH QUALIFICATION
PROFESSIONALS**

**MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES AND
INNOVATION METHODOLOGIES OF EDUCATION
IN PROFESSIONAL TRAINING: METHODOLOGY,
THEORY, EXPERIENCE, PROBLEMS**

Collection of Scientific Papers

Issue 69

**Kyiv – Vinnytsia
2023**

Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training: Methodology, Theory, Experience, Problems : Collection of Scientific Papers. Vinnytsia: TOV «Druk+», 2023. Is. 69. 185 p.

The collection of research papers was added to the list of scientific professional editions of Ukraine, **Category «B»** in the field of pedagogical sciences, in specialties - **011, 014, 015** (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886, 02.07.2020); **012, 013** (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1290, 30.11.21)

Collection of Scientific Papers is abstracted and indexed in scientific services: Index Copernicus, Google Scholar, National Library Vernadsky, Academic Resource Index, Scientific Social Community

EDITOR IN CHIEF

Lazarenko Natalia I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

EDITOR IN CHIEF DEPUTY

Gurevykh Roman S., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Valid member (academician) of the National Academy of Sciences of Ukraine, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

RESPONSIBLE SECRETARY

Shevchenko Liudmyla S., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Boychuk Vitaliy M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Brovchak Lyudmyla S. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Vizniuk Inessa M. - Doctor of Psychological Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Vysochan Lesya M. - Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vasyly Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Gorbatiuk Roman M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine.

Gurevykh Iryna, PhD, Professor, Technical University of Darmstadt, Institute for the Transformation of Knowledge, Darmstadt, Germany.

Demchenko Iryna I. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Dmitrenko Natalia Ye., Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Zhovnyh Olesia V. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Klochko Oksana V., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Kovtoniuk Mariana M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Kolomiets Alla M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Maciej Tanas – Habilitated Doctor, Professor, Mary Grzegorzewska Academy of Special Pedagogy, Warsaw, Poland.

Pakhchaluk Natalia O. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Petruk Vira A., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, Ukraine.

Starovoi Lesya V. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Famula-Yurczak Anita - PhD, Pedagogical Institute, University of Zielonogorsk, Zielona Góra, Republic of Poland.

Frytsiuk Valentyna A., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Chichuk Antonina Petrovna - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Transcarpathian Hungarian Institute Ferenc Rákóczi II, Beregovo, Ukraine.

ASSOCIATED EDITORS

Akimova Olga V., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Bykov Valerii Yu., Doctor of Technical Sciences, Professor, Valid member (academician) of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Digitalisation of Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Bida Olena A., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Transcarpathian Hungarian Institute Ferenc Rákóczi II, Beregovo, Ukraine.

Bilous Pavlo D., Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Jan Kochanowski University of Kielce, Poland.

Gomoniuk Olena M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Ukraine.

Zamkova Nataliia L., Doctor of Philosophy, Professor, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, Vinnytsia, Ukraine.

Kademiia Maiia Yu., Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Klochko Vitaliy I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, Ukraine.

Koziar Mykhailo M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv State University of Life Safe, Lviv, Ukraine.

Kuchai Tetiana P., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine.

Lytvyn Andrii V., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Lviv State University of Life Safe, Lviv, Ukraine.

Lukianova Larysa B., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Ziazun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Liaska Evheniia Ivona. Doctor of Pedagogical Sciences (habilitated), Professor ordinary, Ignatian Academy in Krakow (suburban department in Katowice, Krakiv, Poland).

Matiash Olga I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Mozhaliova Natalia H., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Nychkalo Nellia G., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Valid member (academician) of the National Academy of Sciences of Ukraine, Department of Professional Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Osadchyi Viacheslav V., Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.

Palamarchuk Olga M., Doctor of Psychological Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Syzdykova Gulnar K. – Candidate of Philology, Associate Professor, Astana International University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Shakhov Volodymyr I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Yankowska Dorota – Doctor of Humanities, Mary Grzegorzewska Academy of Special Pedagogy, Warsaw, Poland.

EXECUTIVE EDITORS

Umanets Volodymyr O., Web editor, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Liulchak Svitlana Yu., Layout editor, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Approved for the print by the resolution of the Scientific Board
of Vinnytsia State Mykhailo Kotsiubynskiy Pedagogical University (Protocol №2 of 20. 09. 2023)

The collection of scientific papers is devoted to theoretical and applied aspects of application of modern information technologies and innovation methodologies of education in professional training, junior specialists, bachelors, specialists and masters. It presents a wide range of scientific works by famous scientists, pedagogues of comprehensive secondary schools, vocational schools, higher education establishments. The target readership of scientific papers collection includes pedagogues of comprehensive secondary schools, vocational schools, higher education establishments and institutions of postgraduate pedagogic education. The articles are presented in author redaction.

УДК 378.013.42+ [378.016:81]
DOI: 10.31652/2412-1142-2023-69-172-180

Столяренко Олена Вікторівна

доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0002-1899-8089
olena-best@ukr.net

Столяренко Оксана Василівна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов,
Вінницький національний технічний університет,
м. Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7080-0626
oksanny-81@ukr.net

Московчук Ольга Сергіївна

доктор філософії,
старший викладач кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4568-1607
moscovchuk_olia@ukr.net

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ І МОВНА ОСВІТА У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Анотація. Сучасний освітній процес неможливо уявити без педагога як носія і передавача основних знань, як особистості, що здійснює вагомий вплив на формування світоглядної позиції молоді, на її ставлення до себе, до оточуючих людей та світу. У статті акцентовано увагу на деяких проблемах мовної культури у підготовці майбутніх фахівців, адже комунікативна взаємодія людей відбувається переважно у вербальній (словесній) формі – в процесі мовного спілкування. Обґрунтовано значущість невербальних засобів спілкування як складника мовленнєвої культури особистості для процесу комунікації, підкреслено необхідність використання мовцем цих засобів для більшої переконливості мовлення і позитивного його впливу на співрозмовника. Для соціально компетентного фахівця специфічною знаковою системою в невербальній комунікації є контакт очей, який є основним засобом візуального спілкування; жести, що свідчать про чесність, відкритість, доброзичливість людини; посмішка, яка є невід’ємним елементом публічної самопрезентації. Наголошено на тому, що соціально компетентний фахівець, який дотримується загальноприйнятих норм і користується всіма формами і засобами спілкування, легко вступає в контакт з іншими людьми, виходячи при цьому з позитивних комунікативних установок. Визначено сформованість соціальної компетентності студентів за комунікативно-діяльним критерієм. Звернено увагу на розвиток мовленнєвих, риторичних і полемічних умінь майбутніх педагогів. Розроблено серію тестових завдань, які дали змогу оцінити сформованість у студентів мовленнєвих умінь. Визначено рівні точності мовлення поязаних з дотриманням лексичних і стилістичних норм; рівні сформованості риторичних умінь майбутніх фахівців; рівні сформованості полемічних умінь: уміння аргументовано доводити свою позицію, демонструючи високий рівень техніки ведення дискусії, вміння спростовувати аргументи опонентів, дотримуючись правил ведення полеміки, уміння ставити запитання і відповідати.

Ключові слова: соціальна компетентність, мовна освіта, мовленнєві уміння, риторичні уміння, полемічні уміння, невербальна комунікація, майбутні фахівці.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Велику роль у професійній діяльності вчителя відіграють засоби невербальної комунікації, тобто жести, що свідчать про чесність, відкритість, доброзичливість людини; мова тіла; погляд; посмішка, яка є невід'ємним елементом публічної самопрезентації; контакт очей, який є основним засобом візуального спілкування тощо. Тому соціально компетентний фахівець, який дотримується загальноприйнятих норм і користується всіма формами і засобами спілкування, легко вступає в контакт з іншими людьми, виходячи при цьому з позитивних комунікативних установок [4, с. 142]. Компетентний учитель завжди був вихователем, але сьогодні виховання може і повинно бути зрозуміло не як одночасна передача досвіду та оціночних суджень від старшого покоління до молодшого, але і як взаємодія та співпраця викладачів у сфері їхнього спільного буття.

Для організації такої роботи потрібний професіоналізм педагога – професіоналізм носія діалогічної культури. Педагог-професіонал повинен мати високий рівень методологічної, методичної, технологічної, менеджерської, психологічної підготовки, яка включає: мотивацію до особистісного розвитку особистості і самої себе; включеність у розробку та реалізацію політики та стратегії закладу вищої освіти; прийняття множинності суб'єктивних реальностей (поглядів, цінностей, смислів), готовність до сприйняття нового; зацікавленість у розвитку ЗВО та вміння працювати «в команді» вчителів; мотивація та підготовленість до використання групових, командних форм роботи для організації взаємодії; вміння слухати студента та адекватно його сприймати; працювати з версіями та розумінням студентів, відноситься до помилки майбутнього фахівця як до «точки його зростання», не обмежувати особистісну свободу; організація умови для саморозвитку особистості; готовність до перегляду своїх цінностей та смислів; володіння педагогічною рефлексією та аналізом; мотивація до постійного вдосконалення своєї майстерності [4, с. 143].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки питання мовленнєвої культури ніколи не втрачають своєї актуальності, щоразу постають перед мовцями у нових аспектах, то й дослідники цих питань намагаються висвітлювати їх у якомога зрозумілішій площині, доносячи до мовця найбільш точне значення того чи того слова, підкреслюючи доречність чи, навпаки, недоречність використання певного мовного засобу відповідно до конкретної комунікативної ситуації тощо. Проблемам мовної культури присвячені праці О. Пономарева, Р. Зорівчак, С. Єрмоленко, І. Вихованця, Н. Бабич, Я. Радевича-Винницького та багатьох інших учених. «Культура мовлення вимагає від мовця правильного, доречного вибору мовних одиниць, які «пасували б» до комунікативної ситуації, відповідали її параметрам» [6, с. 84].

Науковиця Н. Бабич слушно зауважує: «Культура слова – це мистецтво, оволодіти яким може той, хто зуміє органічно поєднати текст (матеріальне вираження думки) з почуттями, переданими ним, тобто оволодіє мовною системою, механізмом інтонування (мелодією, наголосом, темпом, паузами) та позамовними засобами увиразнення, підсилення емоційності: мімікою і жестом» [1, с. 202].

На думку А. Герасимчук, О. Тимошенко «Ніде стільки не відображаються почуття душі, як у рисах обличчя та поглядах, шляхетної частини нашого тіла. Ніяка наука не дає вогню очам і живого рум'янцю щічкам, якщо холодна душа спить в ораторі ... ». [4, с. 85].

Як відзначає С. Шевчук, невербальне спілкування – це такий вид спілкування, для якого є характерним використання невербальної поведінки та невербальної комунікації як головного засобу передачі інформації, організації взаємодії, формування організації взаємодії, формування образу про співрозмовника, здійснення впливу на іншу людину» [11, с. 256].

Про важливість для процесу спілкування невербальних засобів пише також Я. Радевич-Винницький у книзі «Етикет і культура спілкування». «Найуніверсальнішим і найефективнішим засобом інформаційного зв'язку між людьми є словесне (вербальне) мовлення. Проте спілкування відбувається не завжди і не тільки за допомогою слів,

поєднаних у висловлювання. Люди використовують для комунікативного зв'язку цілу низку невербальних засобів. Це передусім соматичні знаки: погляди, міміка, пози, рухи тіла тощо» [11, с. 63].

Відомий чеський письменник і соціолог Іржі Томан у книзі «Мистецтво говорити» радить мовцям «навчитися розуміти мову без слів», зазначаючи, що сучасна психологія приділяє велику увагу мові без слів [8, с. 65].

Метою статті є дослідження особливостей формування інформаційно-мовленнєвих умінь майбутніх фахівців.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначаючи сформованість соціальної компетентності студентів за комунікативно-діяльнісним критерієм ми звертали увагу на розвиток їх інформаційно-мовленнєвих умінь: мовленнєвих, риторичних і полемічних. Соціальна компетентність учителя виявляється в умінні правильно, доречно, відповідно до комунікативної ситуації висловлювати свої думки, дотримуватися стилістичних норм.

Ми розробили серію тестових завдань, які дали змогу оцінити сформованість у студентів інформаційно-мовленнєвих умінь [5, с. 124].

Перше завдання мало на меті визначити сформованість у студентів мовленнєвих умінь, пов'язаних з дотриманням лексичних і стилістичних норм. Як відомо, лексичні норми регулюють вибір слова відповідно до змісту і мети висловлювання, а стилістичні – вибір слова або синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування та стилю мовлення (наприклад, розрізняти, а не диференціювати – в розмовному стилі; у зв'язку з тим, що ..., а не бо – в офіційно-діловому стилі) [5, с. 124].

З метою оцінювання стилістичної і лексичної коректності мовлення студентів їм пропонувалося відредагувати двадцять речень з стилістичними і лексичними помилками, наприклад: «Син вступив до педагогічного університету згідно бажанням батька»; «Ми хочемо з вами побалакати про ситуацію в школі»; «Ця книга навчила мене чесності, сміливості і поважати своїх друзів»; «Опрацювавши всі дані, з'ясувалася цілісна картина справ»; «Відповідь носить повний характер»; «Учителька прорекламувала батьківські збори»; «Вчитель зобов'язаний сприяти виправленню допущених батьками помилок»; «Учителі виходили мовчки, про щось перемовляючись між собою»; «Діти мають стисло переказувати зміст прочитаного, зв'язно викладати свої навчальні дії» [5, с. 124].

Залежно від кількості правильно відредагованих речень ми виокремили три рівні стилістичної та лексичної правильності мовлення студентів: 1-7 – низький рівень, 8-13 – середній рівень, 14-20 високий рівень (див. рис. 1.) [5, с. 125].

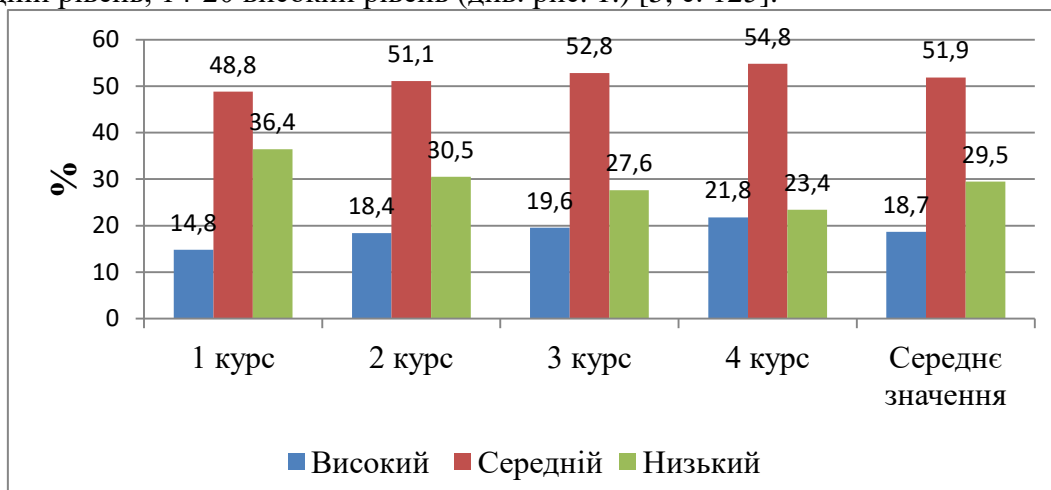

Рис. 1. Рівні сформованості у студентів мовленнєвих умінь, пов'язаних з дотриманням лексичних і стилістичних норм

Як бачимо, високий рівень сформованості вмінь дотримуватися стилістичних і лексичних норм мовлення властивий у середньому для 18,7% студентів. Для половини студентів (51,9%) властивий середній і для 29,5% – низький рівень володіння лексичними і стилістичними нормами. Протягом навчання в університеті спостерігається тенденція до поступового збільшення кількості студентів з високим і середнім рівнями сформованості умінь дотримуватися лексичних і стилістичних норм мовлення. Однак звертає на себе увагу доволі значна кількість студентів четвертого курсу з низьким рівнем сформованості зазначених умінь (23,4%) [5, с. 125].

Важливим завданням майбутніх фахівців є оволодіння вміннями правильно говорити, аргументувати свою думку, впливати словом на інших, мати ораторський успіх в аудиторії, використовувати прийоми схвалення, будувати в мовленні правильний інтонаційний малюнок. Водночас велику роль у професійній діяльності вчителя відіграють засоби невербальної комунікації. Невербальне спілкування може бути засобом доповнення знакового змісту та посилювати його, а може, і навпаки – його спростовувати. На відміну від вербального спілкування, що відбувається в будь-якому часовому відрізку, невербальне суворо обмежено сьогоднішнім. Воно погано ділиться на складові, на відміну від суворої ієрархії знаків. Воно мимовільне, тоді як вербальне спілкування суворо продумано. Через невербальні засоби соціально компетентний фахівець може висловлювати свої почуття та емоції. З їх допомогою майбутній учитель може підтримати студента та підбадьорити його, посміхнувшись чи схвально кивнувши йому. Невербальне спілкування може суттєво розширити комунікативні можливості особистості, яка погано володіє мовою, та полегшити йому міжособистісні контакти у навчальній та ненавчальній ситуації [5, с. 125].

Для того, щоб визначити, наскільки багатим словниковим запасом володіють студенти і наскільки точно вони вживають слова, ми запропонували їм сім завдань, виконання яких оцінювалося за 10-бальною шкалою [5, с. 126]:

1) підібрати до слів синонімічні форми, доречні в професійному мовленні (говорити, суттєвий, правильний, компетентність, критерій, ідентичний, конструктивний тощо.);

2) підібрати епітети до слів (педагог, учень, характер, прагнення та ін.);

3) виправити речення, замінивши неточно вжиті слова («Розпилювання уваги на другорядні справи досить недоречно»; «Він здатний до виконання будь-яких завдань»; «Мені хотілося б знати твоє відношення до мистецтва»; «Учні цілком певні в собі, в своїх силах» тощо);

4) пояснити значення фразеологізмів (крутитися, як білка в колесі; стріляний горобець; пекти раків; душі не чути; дісталось на горіхи; загрибати жар чужими руками; з легким серцем тощо);

5) прокоментувати помилки у виразах (вільна вакансія, пам'ятний сувенір, майбутні перспективи, сміливий ризик, моя автобіографія, хронометраж часу тощо);

6) знайти зайві слова у виразах (кожна хвилина часу, відступати назад, в грудні місяці, хибна помилка тощо);

7) пояснити значення слів (пріоритет, конфіденційно, пролонгація, менталітет, адекватний, дилетант, експансія, ескалація, конфіденційний, перманентний тощо).

Аналіз одержаних результатів свідчить, що студенти оперують відносно незначним обсягом мовних одиниць: кількість підібраних ними синонімічних форм і епітетів здебільшого не перевищує двох-трьох, а їх якісний склад не відзначається особливою оригінальністю та різноманітністю. Узагальнення отриманих результатів дало змогу визначити три рівні точності мовлення студентів: низький – менше 30 балів, середній – 30-50 балів, більше 50 балів. Результати представлені на рис. 2. [5, с. 126].

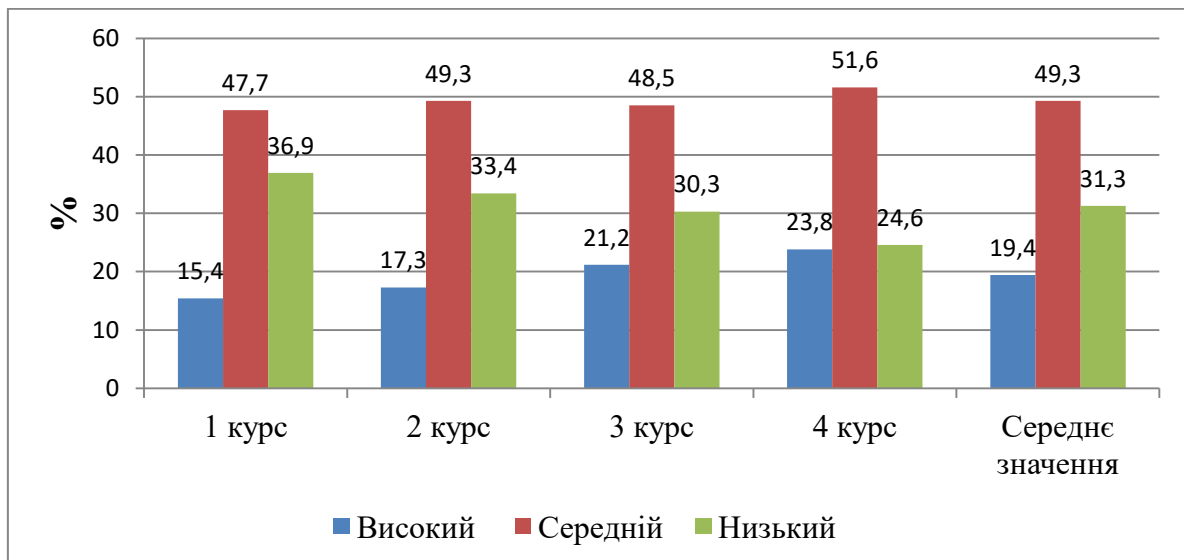

Рис. 2. Рівні точності мовлення студентів різних курсів

Хоча з кожним курсом спостерігається тенденція до підвищення точності мовлення студентів, для багатьох із них (в середньому, для 31,3%) властивий низький рівень сформованості відповідних мовленнєвих умінь [5, с. 127].

Особливе місце в структурі мовленнєвих умінь студентів педагогічного університету належить риторичній компетентності – вмінню виступати публічно. Для визначення сформованості у студентів риторичних умінь їм було запропоновано підготувати п'ятихвилинне повідомлення і виступити з ним перед аудиторією. Рівень сформованості риторичних умінь студентів визначався за розробленими критеріями. Отримані результати представлені на рис. 3. [5, с. 127].

Аналіз отриманих результатів свідчить, що високий рівень сформованості риторичних умінь властивий в середньому для 21,1% студентів, середній – для 50,5%, низький – для 28,4%. Водночас відсоток студентів з високим рівнем ораторського мистецтва з кожним курсом дещо зростає, а з низьким – поступово зменшується. Незважаючи на це, для відносно великої кількості студентів четвертого курсу (24%) властивий низький рівень сформованості риторичних умінь [5, с. 127].

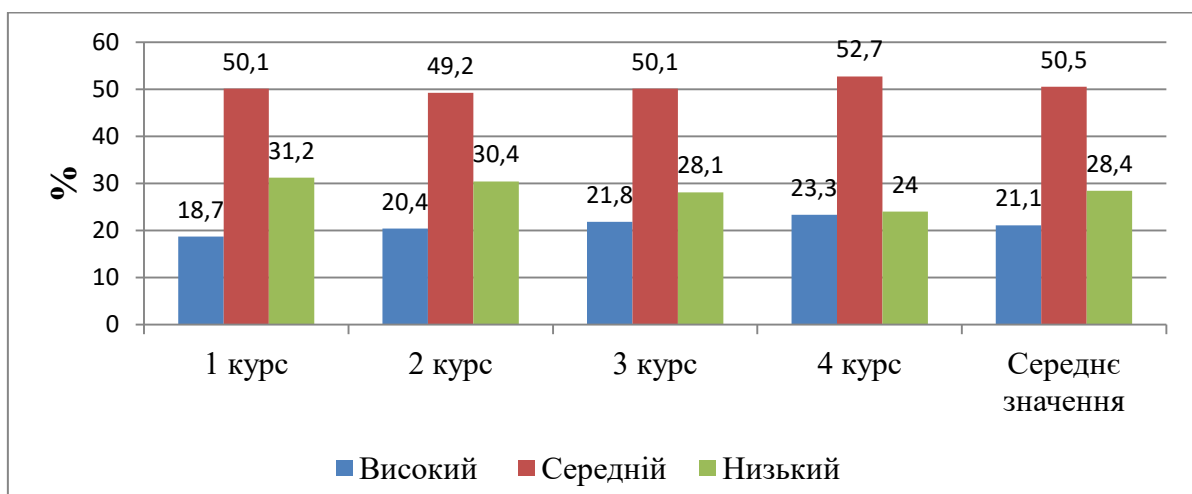

Рис. 3. Рівні сформованості риторичних умінь у студентів різних курсів

На основі спостереження за виступами студентів ми визначили найбільш поширені недоліки [5, с. 128]:

– монотонна мова в її граничному вираженні – мова на одній постійній висоті звуку. Однак якщо навіть протягом однієї фрази висота змінюється лише на два або три тони, мова залишається монотонною;

- широке вживання повсякденно-побутової лексики та фразеології;
- використання позалексичних засобів (інтонація, наголос, паузи, темп мови тощо);
- діалогова форма висловлювання, рідше монолог;
- включення в мовлення вигуків, вступних слів, звернень;
- переважання простих речень над складними;
- використання вставних та приєднувальних конструкцій;
- лексичні повтори, інверсії (зворотний порядок слів);
- доповідачі зайняті власною доповіддю і не звертають уваги на реакцію аудиторії; відсутність контакту, спілкування зі слухачами.

Особливість усного мовлення проявляється: у застереженнях, пропусках слів, словосполучень, які, як правило, майбутній фахівець відразу помічає і відразу намагається виправити (автокоригувати), оскільки усному мовленню притаманний підвищений самоконтроль; у різного роду перебиваннях, зривах розпочатої конструкції; у наявності самих різних пауз, тобто у перервах звучання мови. Що стосується пауз, то в усному мовленні вони виконують різні функції. Це не тільки паузи коливання, пошуків найбільш точного, оптимального варіанта вираження думки, паузи обмірковування, а й паузи підкресленого мовчання, коли слухачі неухважні при отриманні нової інформації, при їхній нетактовній поведінці, коли починають розмовляти між собою; паузи, після яких студент повідомить щось важливе; паузи при переході від одного блоку інформації до іншого; паузи, які «тримають» увагу аудиторії [5, с. 128].

Імпровізована мова більш придатна для того, щоб привернути увагу слухачів, встановити з ними необхідний контакт. Інтонаційне виділення головних місць та скромне приглушення тієї інформації, яку вже чули студенти відбувається несвідомо, інтуїтивно.

При читанні з аркуша інтуїтивність у виділенні головного і не виділення неголовного втрачається, починає проявлятися монотонність, при цьому знижується увага слухачів.

Багато хто вдається до попереднього написання тексту виступу. Заздалегідь підібраний мовний матеріал звільняє того, хто говорить від необхідності під час виступу слідкувати за правильністю мови.

Щоправда, така мова поступається ефективності впливу імпровізованої мови, щойно створеної у безпосередньому присутності слухачів. Мова набуває книжкового відтінку, важко сприймається на слух. Величезна небезпека таїться у видимій легкості майбутнього виступу для оратора, що рідко говорить, перед аудиторією. Ця небезпека полягає в уявному уявленні всього того, про що необхідно говорити.

Таким чином, ефективність промови оратора в першу чергу визначається не її ширістю, а досконалістю освоєних ним мовних умінь та навичок.

Майстерність усного монологічного мовлення приходить із досвідом. Деякі молоді оратори (і таких не так уже й мало) відчувають скутість і навіть страх перед публічним виступом.

Не маючи достатнього досвіду виступів, вони часто недооцінюють свої можливості, не володіють належним чином психологічно доцільними та риторично ефективними мовними прийомами та тактиками [5, с. 128].

Вивчаючи рівень соціальної компетентності майбутніх учителів за комунікативно-діяльнісним критерієм, ми оцінювали також сформованість у них полемічних умінь: уміння аргументовано доводити свою позицію, демонструючи високий рівень техніки ведення дискусії; вміння спростовувати аргументи опонентів, дотримуючись правил ведення полеміки; уміння ставити запитання і відповідати [5, с. 128].

Для діагностики сформованості у студентів полемічних умінь ми використовували метод спостереження за їх поведінкою у спеціально змодельованих умовах. Спільно з студентами обиралась тема полеміки, наприклад: «В Україні має бути безкоштовна вища освіта». Визначалась антитеза – протилежне твердження (не повинна...). Прихильники кожної позиції об'єднувались у команди, які готувалися до дискусії, опрацьовували різні джерела. Під час проведення дискусії поведінка студентів оцінювалась за такими параметрами: 1) ораторська майстерність; 2) логічність і переконливість доказів; 3) якість спростування; 4) правильність, доречність і коректність поставлених запитань; 5) точність і адекватність відповідей на поставлені запитання; 6) дотримання правил ведення полеміки; 7) володіння технікою переконування та аргументації; 8) дотримання морально-етичних принципів ведення дискусій. У спеціально підготовлених бланках за 5-бальною шкалою оцінювалась поведінка кожного члена команди за кожним із вказаних параметрів. Рівень сформованості полемічних умінь у студентів визначався за кількістю балів: низький – менше 15 балів, середній – 15-30 балів, більше 30 балів. Кількісні дані щодо рівнів сформованості полемічних умінь у студентів різних курсів представлені на діаграмі (рис. 4.) [5, с. 129].

Аналіз отриманих результатів дав змогу з'ясувати типові помилки студентів під час дискусій, через які опоненти не могли конструктивно обговорити свої позиції, а спір з плідної дискусії переростав у полеміку, в якій кожна сторона намагалася будь-що відстояти свої погляди і спростувати твердження опонентів [5, с. 129].

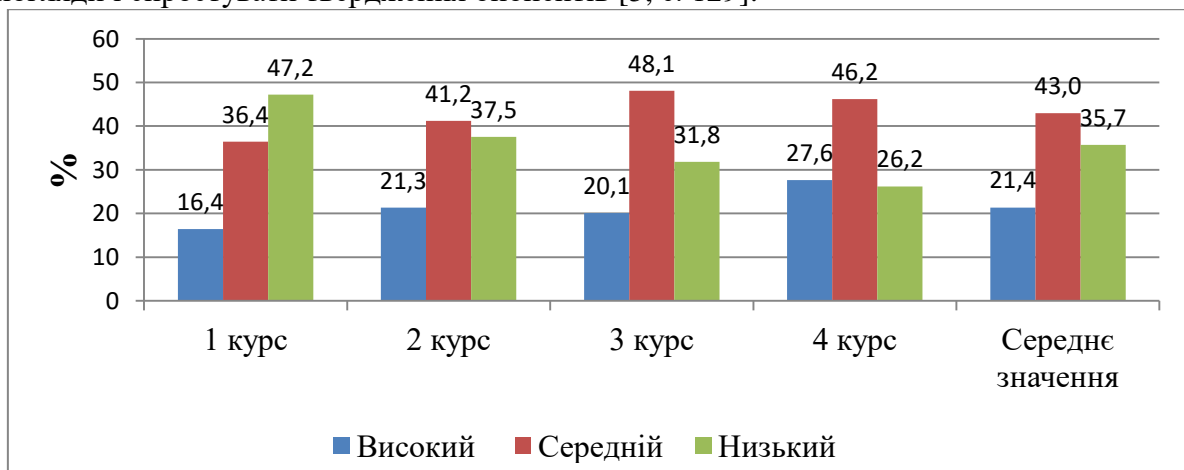

Рис. 4. Рівні сформованості полемічних умінь у студентів різних курсів

Найбільш поширеними зауваженнями, які отримували студенти після закінчення дискусії, були такі [5, с. 130].

- початок дискусії без уточнення розбіжностей у поглядах, без аналізу власної позиції та позиції опонентів;
- відсутність чіткості у викладі своїх поглядів та їх логічному обґрунтуванні;
- порушення правил ведення дискусії, використання заборонених прийомів і спекулятивних методів переконування та аргументації (ігнорування доказів опонента; свідоме перекручування позиції опонента; підміна тезисів; апеляція до авторитетів; критика особистості опонента, а не його поглядів);
- орієнтація лише на власні інтереси, нездатність поставитися з повагою до аргументів протилежної сторони.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серед професійних здібностей учителя значна роль належить комунікативним, оскільки комунікація – не лише вміння спілкуватися, але й вміння співпрацювати з людьми, виконуючи різні соціальні ролі. Соціальна компетентність забезпечується комунікативними

здібностями, що виявляються у швидкості, глибині та міцності опанування засобів і прийомів діяльності, таких як вміння слухати, сприймати та відтворювати інформацію, вести діалог, брати участь у дискусіях, вести перемовини, переконувати, відстоювати власні погляди.

Компетентність у спілкуванні дозволяє вчителю поважати і приймати учня таким, який він є, враховуючи всі особливості його віку. Компетентний у спілкуванні вчитель ніколи не дозволить собі принизливої критики і висміювання недоліків школяра. Основою його спілкування будуть виступати повага і підтримка позиції учня.

Таким чином, результати дослідження свідчать про необхідність пошуку нових методичних підходів і визначення педагогічних умов цілеспрямованого формування соціальної компетентності майбутніх учителів у процесі їх підготовки в закладі вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 226 с.
- [2] Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К: Академія, 2004. 342 с.
- [3] Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача: навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2005. 329 с.
- [4] Герасимчук А. А., Тимошенко О. І. Етика й етикет сучасного бізнесу – запорука економічної безпеки підприємств: Навч. посібник. К.: Вид-во Європейського у-ту, 2007. 285 с.
- [5] Московчук О. С. Формування соціальної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів в умовах студентського самоврядування : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії: [спец.] 011 «Освітні, педагогічні науки». Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2020. 330 с.
- [6] Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування. Львів: СПО-ЛОМ, 2001. 220 с.
- [7] Стахів М. Український комунікативний етикет: навчально-методичний посібник. К.: Знання, 2008. 245 с.
- [8] Томан Іржі Мистецтво говорити. К.: Політвидав, 1989. 293 с.
- [9] Хміль Ф. Ділове спілкування : навч. посіб. К.: Академвидав, 2004. 280 с.
- [10] Холковська І. Л. Технології формування загальнопедагогічної компетентності майбутніх учителів. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Збірник наук. пр. Випуск 50. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 405-409.
- [11] Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. К.: Алерта, 2011. 695 с.

SOCIAL COMPETENCE AND LANGUAGE EDUCATION IN THE TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS

Stoliarenko Olena Viktorivna

Doctor of Pedagogics, Professor of the Department of Pedagogy,
Vocational Education and Management of Educational Institutions
at Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University,
Vinnytsia, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-1899-8089

olena-best@ukr.net

Stoliarenko Oksana Vasylivna

Candidate of Pedagogics, Associate Professor at the Department of Foreign Languages,
Vinnytsia National Technical University,
Vinnytsia, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-7080-0626

oksanny-81@ukr.net

Moskovchuk Olga Sergeevna

Doctor of Philosophy, Senior teacher of the Department of Pedagogy,
Vocational Education and Management of Educational Institutions
at Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University,
Vinnytsia, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-4568-1607

moscovchuk_olia@ukr.net

Abstract. It is impossible to imagine the modern educational process without a teacher as a carrier and transmitter of basic knowledge, as a person who exerts a significant influence on the formation of the worldview of young people, on their attitude towards themselves, the surrounding people and the world. The article focuses on some problems of language culture in the training of future specialists, because the communicative interaction of people takes place mainly in a verbal (verbal) form - in the process of language communication. The importance of non-verbal means of communication as a component of the speech culture of an individual for the communication process is substantiated, the necessity of using these means by the speaker for greater persuasiveness of speech and its positive impact on the interlocutor is emphasized. For a socially competent specialist, a specific sign system in non-verbal communication is eye contact, which is the main means of visual communication; gestures that testify to the honesty, openness, benevolence of a person; a smile, which is an integral element of public self-presentation. It is emphasized that a socially competent specialist, who adheres to generally accepted norms and uses all forms and means of communication, easily comes into contact with other people, based on positive communicative attitudes. The formation of students' social competence according to the communicative-activity criterion was determined. Attention is drawn to the development of speech, rhetorical and polemical skills of future teachers. A series of test tasks was developed that made it possible to assess the development of students' speaking skills. Levels of speech accuracy associated with compliance with lexical and stylistic norms are determined; levels of formation of rhetorical skills of future specialists; levels of development of polemical skills: the ability to argue one's position, demonstrating a high level of discussion technique, the ability to refute the arguments of opponents, following the rules of conducting polemics, the ability to ask and answer questions.

Key words: social competence, language education, speech skills, rhetorical skills, polemical skills, non-verbal communication, future specialists.

References (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Babych N. D. *Osnovy kultury movlennia*. Lviv: Svit, 1990. 226 s.; (in Ukrainian).
- [2] Batevych F. S. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky: pidruchnyk*. K: Akademiia, 2004. 342 s.
- [3] Butenko N. Iu. *Komunikatyvna maisternist vykladacha: navchalnyi posibnyk*. K.: KNEU, 2005. 329 p.; (in Ukrainian).
- [4] Herasymchuk A. A., Tymoshenko O. I. *Etyka y etyket suchasnoho biznesu – zaporuka ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv: Navch.posibnyk*. K.: Vyd-vo Yevropeiskoho u-tu, 2007. 285 s.; (in Ukrainian).
- [5] Moskovchuk O. S. *Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti studentiv vyshchychk pedahohichnykh navchalnykh zakladiv v umovakh studentskoho samovriaduvannia : dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filosofii: [spets.] 011 «Osvitni, pedahohichni nauky»*. Vinnytskyi derzh. ped. un-t imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Vinnytsia, 2020. 330 s.; (in Ukrainian).
- [6] Radevych-Vynnytskyi Ya. K. *Etyket i kultura spilkuвання*. Lviv: SPO-LOM, 2001. 220 s.; (in Ukrainian).
- [7] Stakhiv M. *Ukrainskyi komunikatyvnyi etyket: navchalno-metodychnyi posibnyk*. K.: Znannia, 2008. 245 p.; (in Ukrainian).
- [8] Toman Irzhi *Mystetstvo hovoryty*. K.: Polityvdav, 1989. 293 s.; (in Ukrainian).
- [9] Khmil F. *Dilove spilkuвання : navch. posib*. K.: Akademvydav, 2004. 280 s.; (in Ukrainian).
- [10] Kholkovska I. L. *Tekhnolohii formuvannia zahalnopedahohichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: Zbirnyk nauk. pr. Vypusk 50*. Kyiv-Vinnytsia: TOV firma «Planer», 2018. P. 405-409.; (in Ukrainian).
- [11] Shevchuk S. V., Klymenko I. V. *Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam: pidruchnyk*. K.: Alerta, 2011. 695 p.; (in Ukrainian).